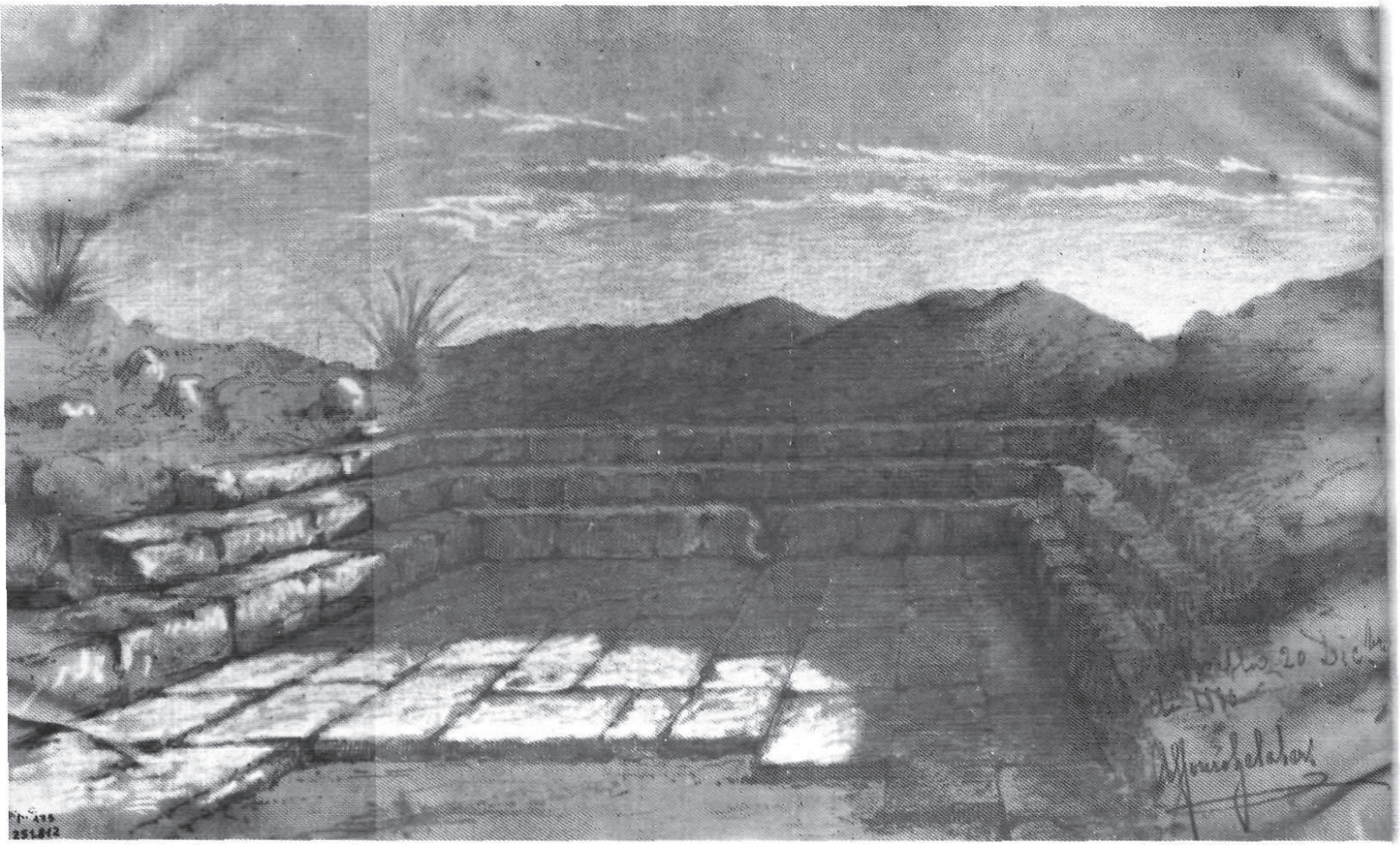

De la piscina romana de Caldes, solament en resten els testimoniatges gràfics de finals del XIX, signats per Alfons Gelabert.

ARXIU DIPUTACIÓ

Les termes romanes de Caldes de Malavella

M. DEL VILAR VILÀ I BOTA

Caldes de Malavella és situada al bell mig de la depressió de la Selva, en una vall tancada per petites serres que separen la conca del Ter de la del Tordera. La riera de Caldes rega el Terme Municipal i és afluent d'aquest últim.

Les deus d'aigües termals foren utilitzades i venerades pels homes prehistòrics molt abans de l'arribada dels romans. Les zones on hi havia aquest tipus de fonts eren llocs sagrats i màgics, consagrats a alguna divinitat dispensadora de la fecunditat i de la salut: aquestes deus atreien els malalts i els devots. El bany era el tractament més generalitzat, però també existien altres formes d'entrar en contacte amb l'aigua miraculosa: ablucions, aplicació local, immersió i absorció en petites dosis.

Dissortadament, no s'han efectuat mai excavacions metòdiques a Caldes de Malavella per tal de descobrir-hi les restes arqueològiques, i és molt possible que la població actual estigui bastida damunt de nivells més antics, com passa en altres llocs amb aigües termals. Això impedeix de conèixer el desenvolupament de la vida humana a les diferents èpoques prehistòriques i durant el període romà. És difícil, per les restes trobades, establir una seqüència estratigràfica del lloc, però cal suposar que en totes les èpoques l'home s'ha interessat per aquest fenomen, tan poc comú, de les aigües termals.

Sabem el nom de l'antiga població romana pels itineraris que indiquen les principals mansions de la Via Augusta. La mansió situada al Sud de *Gerunda* és *Aquis Voconis*. En els Vasos de Vicarel.lo apareix amb lleugeres variants: Vic. 1: *Aquis Vocontis*; Vic. 2: *Aquis Voconi*; Vic. 3: *Aquis Voconis*; Vic. 4: *Aquas Voconias*. Antoní I no l'esmenta perquè omet les petites estacions entre Girona i Barcelona. Antoní II en diu *Aquis Voconis*. El fragment que

hom conserva de la Tàbula Peutingeriana acaba, en el tram referent a la Península Ibèrica, amb *Voconi* (Vilà, 1982).

Tant els Vasos Apol.linars com la darrera font suara esmentada, donen la xifra de 12 milles entre *Gerunda* i *Aquis Voconis*, la qual cosa equival a uns 17 Km, que és la distància real entre les dues poblacions.

El Puig de les Ànimes

Al centre de l'actual població, hi ha una petita elevació, d'uns 10 metres d'altura, anomenada Puig de les Ànimes perquè el segle passat n'era propietària la Parròquia. El Rector deixava recollir la pedra que hi havia per a reaprofitar-la en les construccions noves del poble: a canvi, la gent lliurava una almoina destinada al culte de les Ànimes del Purgatori (Lletget, 1882: 158).

En el Puig hi ha actualment cinc deus, les aigües de les quals emergeixen a unes temperatures entre 31,5°C i 59°C (Marcet-Solé, 1949: 133). Cal suposar que són les mateixes temperatures de l'època antiga.

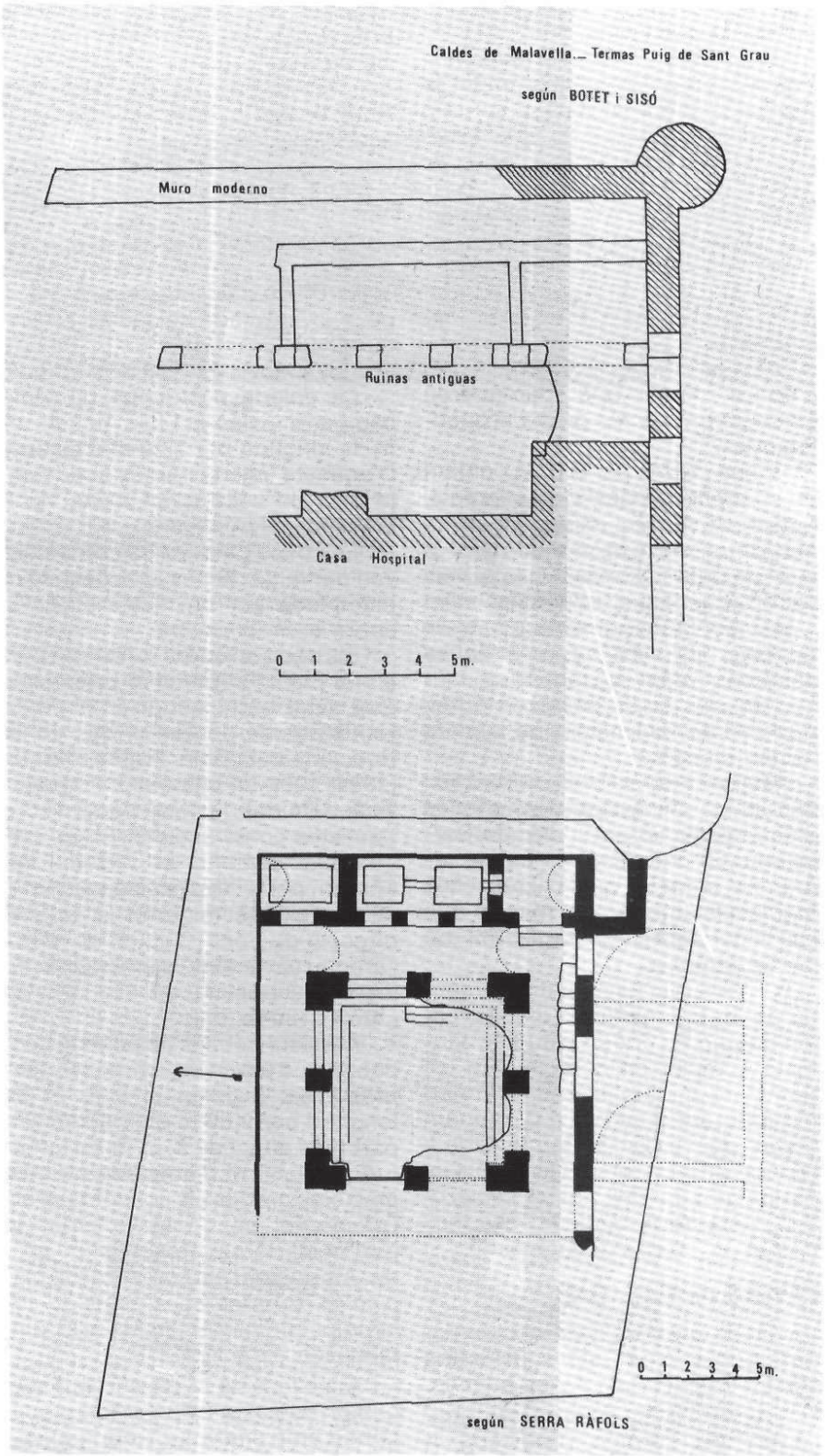
Aquest jaciment ja era conegut per diferents erudits i estudiosos (Viñas i Serra, 1876: 49-52. Chia, 1879: 65-67), els quals hi recolliren diferents mostres de fauna i d'indústria lítica prehistòrica.

L'any 1880, en realitzar-se les obres per a la construcció d'un balneari i d'una planta industrial per a envasar les aigües minerals, hom descobrí, a la part alta i al costat nord del Puig, una canalització i una piscina d'època romana que probablement formava part d'un conjunt termal.

La primera notícia de les troballes va ser publicada per Lletget (1881). Al cap de poc, Vidal (1882), l'enginyer que va dirigir els treballs de conducció de l'aigua termal, també s'interessà pel jaciment. Malauradament, de la piscina romana, no en resten sinó uns dibuixos artístics i parcials del senyors Arzabe i Gelabert, respectivament, i les descripcions de Lletget i de Vidal, les quals són coincidents pel que fa a les dimensions.

Sembla que es va descobrir una conducció d'aigua, d'uns cinc metres de longitud, que s'iniciava en el brollador anomenat *Sortidor* i anava a parar a la piscina. Aquesta canalització estava construïda amb carreus granítics.

La piscina tenia unes dimensions, en la part més fonda, de 7,90

Dos estudis de les Termes Puig de Sant Grau: de Botet i Sisó el superior, i de Serra Ràfols el de sota.

m de longitud per 4,55 m d'amplada, i una profunditat de 1,05 m; amb tres graons, (de 0,30 m a 0,40 m d'alçària i 0,45 m d'amplada), dis posats en tot el seu perímetre, els quals permetien seure als usuaris per a prendre còmodament el bany. La piscina estava bastida també, com la conducció, amb grossos carreus granítics, procedents d'una pedrera situada a l'est de la població de Caldes (Vidal, 1882: 24).

Aprofitant el cabal del manantial podia renovar-se constantment la piscina i, com que l'aigua sortia a una temperatura d'uns 59°C i distava 5 metres de la font, hem de pensar que aquesta piscina formaria part del *caldarium* d'un complex termal, del qual desconeixem les altres construccions.

La canalització i la piscina van ser destruïdes en fer-se la planta industrial.

No s'han conservat els materials d'època romana que aparegueren en descobrir-se les restes arqueològiques.

Viñas (1876) parla d'un conjunt de 40 monedes que ingressaren al Museu de Girona el segle passat; actualment no hi ha moneda procedent de Caldes de Malavella al Servei d'Arqueologia de Girona.

Lletget (1881) descriu una sèrie de materials: *sigil.lata*, ceràmiques comunes romanes, monedes, fauna, etc., els quals passaren a formar part de col.leccions particulars i s'han dispersat.

Mateu i Llopis (1945-1946: 250 i 266-267) publicà un lot de monedes d'una col.lecció particular de Barcelona, procedents del Puig de les Ànimes, entre les quals hi ha peces medievals i modernes, mentre que els historiadors del segle XIX no les esmenten.

Cronologia: És molt difícil intentar de fer la cronologia d'unes restes que no es poden estudiar; tanmateix, tenint en compte que les termes es generalitzaren a l'Imperi romà durant el segle I d.C., podem creure que la piscina fou bastida a l'època Alto-Imperial, i el seu ús es perllongà almenys fins el segle IV d.C., data de la moneda més moderna: un bronze de Constantí.

El Turó de Sant Grau

Situat a la part nord-occidental de la població de Caldes, dista uns 100 metres del Puig de les Ànimes. El nom de Turó de Sant Grau procedeix de l'ermita, dedicada a aquest sant, que es troba a l'indret.

A l'època medieval es construí un castell en aquest lloc, i les seves muralles envoltaven part de les termes romanes. El segle passat, la fortalesa es transformà en hospital.

Actualment es coneixen quatre brolladors i diferents pous. Les aigües sorgeixen a temperatures entre 58°C i 16°C (Marcet-Solé, 1949: 134).

Aquestes termes també són conegudes des del segle passat: el primer que les descriu amb precisió és Botet i Sisó (1876: 73-74), i després Lletget (1881: 167-168). Botet esmenta dues galeries paral·leles cobertes amb voltes de canó i orientades de nord a sud. La galeria oriental estava formada per dos compartiments, el més gran, al nord, mesurava 6,20 m de longitud per 2,47 m d'amplada i 2,70 m d'alçària, i el menor, situat al sud, feia la mateixa amplada i alçada, i 3,70 m de llargada. Una part de 0,30 m de gruixària separava els dos àmbits.

La galeria occidental no tenia cap paret divisòria i feia més de 14 m de longitud per 2,20 m d'alçària. D'aquesta galeria només quedaven ja 3 m de volta quan Botet visità el jaciment.

Les dues galeries es comunicaven per mitjà de dos arcs de 3,30 m d'amplada per un metre d'alçària sobre el nivell del pis.

Els dos corredors formaven part d'una planta superior o primer pis que aviat seria enderrocat per a reutilitzar les pedres en les construccions del poble. Pagès i Rueda (1894: 109), en una excursió realitzada a Caldes, ja no va poder veure aquestes construccions.

Posteriorment, el terreny fou adquirit per a l'explotació industrial de les aigües minerals i, sota la direcció de Font i Sagué, es realitzaren excavacions, els resultats de les quals publicà en dos articles (1903 i 1904).

Aquests treballs posaren al descobert una piscina quadrada, orientada d'est a oest, de 9,60 m de longitud per 9,60 m d'amplada a la part més alta, i de 8,15 m de longitud per 6,60 m d'amplada al fons, amb cinc grades als costats laterals i a l'anterior, per on rajava l'aigua; la part posterior no presenta cap grada. Als angles i als costats de la piscina es trobaren basaments de columnes que sostenien els arcs que tancaven el recinte.

Al voltant de la piscina hi havia un corredor, de 2,20 m d'amplada, cobert amb una volta, a continuació de la qual, al costat est, aparegueren les piscines petites.

Un Decret del 3 de juny de 1931 declarà les restes romanes de Caldes de Malavella monument històrico-artístic, i des d'aleshores són esmentades en els principals manuals d'Història de l'Art.

Serra i Ràfols dibuixà la planta de les termes de Sant Grau, la qual fou publicada per Puig i Cadafalch-Falguera-Goday (1934: 225-227).

En un document estudi de totes les restes romanes de Caldes, Serra i Ràfols (1940-41: 311-312) descriu les piscines petites: A l'est de la piscina gran, hi ha tres compartiments petits, el de més al nord fa 3,40 m de longitud per 2,80 m d'amplada i conté una piscina de 2,75 m per 1,60 m, amb un banc en tot el seu perímetre; el segon departament amida 5,80 m de longitud per 2,60 m d'amplada i conserva dues piscines d'1,70 m per 1,60 m, i 2 m per 1,60 m respectivament; una canalització les comunica entre si; tres portals d'1,20, 1,50 i 1,35 m d'amplada s'obren a la galeria de circumval.lació. El tercer compartiment, el més meridional, té unes dimensions de 3,10 m per 2,80 m, i sembla que tenia una altra piscina petita perquè hi ha restes d'una canalització.

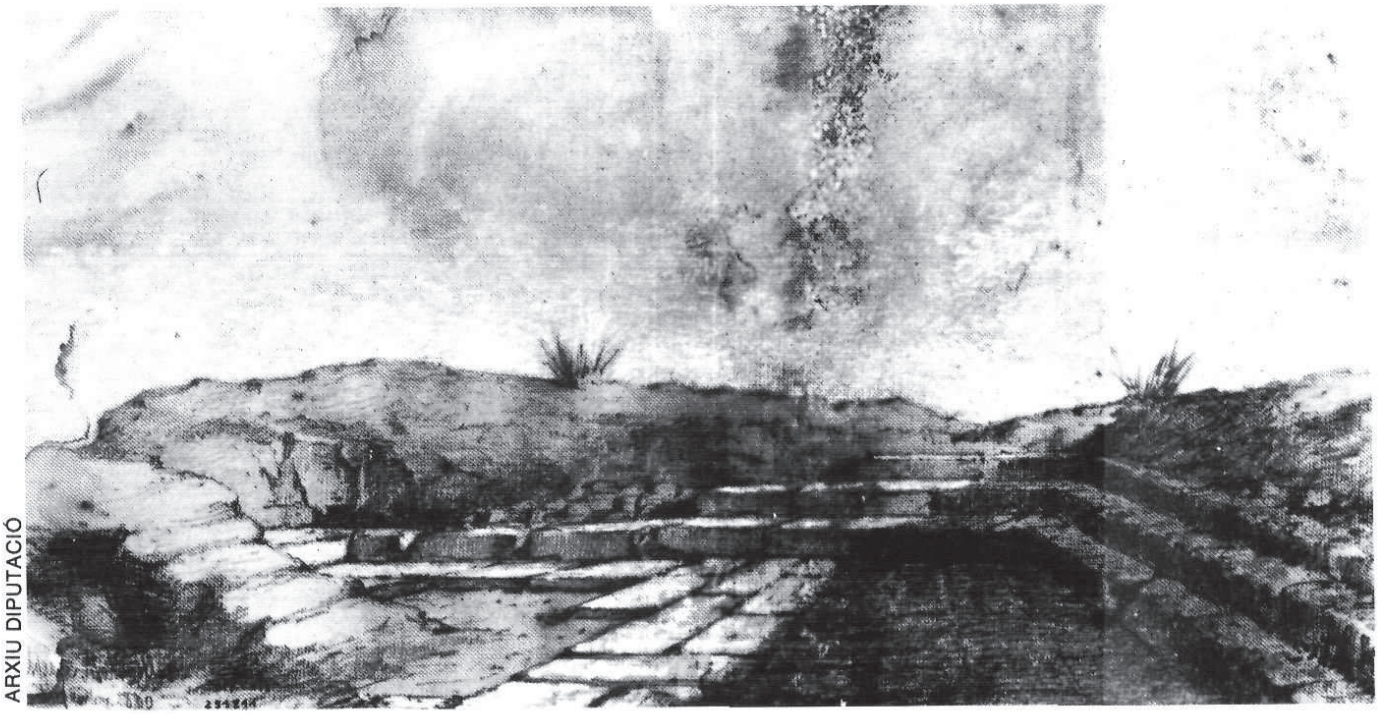
La profunditat de les piscines individuals és difícil de precisar perquè les aigües hi dipositaren un estrat de carbonat de calci molt potent.

Les restes que actualment es poden visitar al Turó de Sant Grau són: la piscina major i les tres petites, part de la galeria del costat sud fins a l'arrencada de la volta, i dos arcs dovellats situats en aquesta part.

El complex termal

Com assenyala Serra i Ràfols (1940-41: 308), l'estructura general de les termes era una gran piscina al voltant de la qual hi havia galeries de dues plantes, amb una sèrie de compartiments que contenien altres piscines individuals. És difícil, per les restes conservades, tenir una idea total de les estructures. Dissortadament, tot el sector ha estat urbanitzat i els nivells antics rebaixats, a fi de construir el traçat dels carrers actuals.

Els romans saberen aprofitar els recursos naturals amb la creació de termes de caràcter medicinal als llocs on l'aigua sorgia a temperatura elevada. Cal suposar que al Turó de Sant Grau utilitzarien totes les deus. Així, les piscines d'aigua

ARXIU DIPUTACIÓ

Un altre dibuix idealitzat de la piscina romana de Caldes de Malavella.

calenta, tèbia i freda, podien omplir-se directament dels respectius brolladors, segons els graus de temperatura de cadascun, com succeeix en altres llocs amb aigües calentes (Grenier, 1960: 421). A Sant Grau, en el manantial dels Bullidors i en el de la Roqueta, l'aigua sorgeix a més de 50°C, a la Font de l'Hospital a 35°C, i a Can Banya i a Can Boada a uns 20°C. A causa del clima benigne de la regió no era necessari construir l'*hypocaustum*, encara que en altres zones amb deus de temperatura elevada, s'han trobat restes de *praefurnia* (Prieur, 1977: 33), com és el cas de Aix-les-Bains, per exemple, perquè les temperatures hivernals són més rigoroses que a la nostra comarca.

Un repartidor d'aigües en forma de cub, fet de rajol, i cobert d'argamassa, va veure Botet (1876: 74) a la part més alta del turó, on es troben els brolladors principals i les conduccions excavades a la roca.

Tècnica constructiva

La pedra, únic element emprat a les edificacions, és granítica, i procedeix d'una pedrera local, probablement la situada a l'est de la població de Caldes, els blocs de la qual s'utilitzaren també per a la construcció de la piscina del Puig de les Ànimes.

Les piscines i les bases de columna foren construïdes amb grossos carreus escairats. Els murs, en canvi, de considerable gruixària per tal de poder sostenir les voltes, estaven bastits amb un parament de petites pedres rectangulars disposades en filades perfectament horitzontals, i lligades amb morter. Les restes de les galeries conservades tenen també les pedres de petit volum, però de forma irregular, i les filades menys perfectes. Els arcs que es conserven són adovellats.

El paviment de galeries i piscines portava una capa de formigó compacte i impermeable. Un arrebossat cobria les voltes i les parets, les quals podien, per tant, ser decorades amb pintures i gravats.

Cal destacar l'absència de materials i adornaments sumptuosos, com mosaics i marbres per a revestir parets, piscines i paviments; si haguessin estat trobats, tots els autors del segle passat ho haurien assenyalat.

Els materials

Font i Sagué (1904), que dirigí les excavacions, menciona a la publicació, els materials que aparegueren en buidar les piscines, però no indica on es dispositaren els objectes trobats. Al Museu de Girona, no hi ha cap peça procedent del Turó de Sant Grau, i hem de suposar que els materials s'han perdut.

Entre els objectes trobats, cal remarcar: restes de fauna (cèrvids, ovi-caprins, petxines, etc.); un crani humà incomplet; nombrosos fragments de ceràmica feta a mà i de ceràmica comuna tornejada; ceràmica *sigil.lata* ("saguntina"): un fragment amb la marca "OF MIN" i un altre amb "ZOILI"; fragments d'ungüentaris de vidre; peces de metall: claus de bronze, una bala de plom, etc.; monedes: dues d'Empúries, i un conjunt de monedes romanes (la més antiga de Vespasià, i la més moderna de Constanci II). Posteriorment s'ha trobat una inscripció a l'ermita de Sant Grau (Vilà, 1981-82).

La inscripció parietal

Fita (1904: 86-87) publicà una inscripció que recollí anteriorment, i que estava situada a poca alçada, a la paret interior i meridional de l'àmbit cobert per una volta. Les lletres, l'altura de les quals oscil.lava entre 2 i 4 cm, havien estat incises al mur emprant un instrument fi metàl.lic. Les dues filades de la inscripció estaven col.locades a l'esquerra de dues palmes, les fulles de les quals baixaven invertides sobre una falç. Quan Fita les copià ja estaven molt deteriorades per la humitat. La lectura de Fita és la següent:

LI(NGE) LE(LI, L)INGE L(ELI),
LINGE, LELI, FA(LC)VLA(M).

Fita considera que és una estrofa que es podia cantar com una

tonada, o que era un pensament satíric, i la situa cronològicament al segle I d.C.

Mariné (1952), que estudià novament la inscripció, considerà que era escrita en llatí vulgar i, que més que satírica, tenia caràcter obscè.

Conclusions

Hem vist que les estructures que actualment es conserven al Turó de Sant Grau es descobriren després que foren destruïts els vestigis del nivell superior, situat en un primer pis de les termes. Les piscines es trobaren a finals del segle XIX, i els materials arqueològics que aparegueren amb elles s'han perdut.

La fauna sembla que correspon a un nivell prehistòric situat sota l'estrat romà, i fou descoberta en realitzar els fonaments del castell medieval, o potser en efectuar les obres per a convertir la fortalesa en hospital. Juntament amb altres materials de diferents èpoques, va servir per a farcir les piscines.

De l'estrat romà és molt difícil poder fer una cronologia segura. Els únics objectes que poden aportar una certa orientació són les monedes i la ceràmica *sigil.lata*. De les dues marques de ceramista publicades per Font (1904), «ZOILI» correspon a vasos aretins (Oxé Comfort, 1968: 86-89), mentre que «OF MIN» podria ser del Taller de MINVS de Lezoux, del període Trajà-Adrià (Oswald, 1931: 206).

Les monedes indiquen una certa continuïtat del jaciment, almenys des del segle I d.C. fins el segle IV d.C., data de la moneda més tardana, la de Constanci II, amb la qual cosa coincidirien les termes del Puig de les Ànimes i les de Sant Grau en l'època d'abandonament.

MIQUEL TORNS

BIBLIOGRAFIA

BOTET i SISÓ, J. (1876): *Aquis Voconis*. Revista de Historia, Vol. III.

CHIA, M. de (1879): *Nuevos hallazgos en Caldas y Seriñá*. Revista de Gerona, Tomo III.

FITA, F. (1904): *Nuevas inscripciones romanas de Caldas de Malavella, Herramelluri y Astorga*. Boletín de la Real Academia de la Historia, Tomo XLIV.

FONT i SAGUÉ, N. (1903): *Troballes arqueològiques de Caldes de Malavella*. Il.lustració Catalana, Vol. I, Núm. 24.

FONT I SAGUÉ, N. (1904): *Caldas de Malavella y su manantial "Els Bullidors". Descripción científico-histórica: Los romanos y sus termas*. Barcelona.

GRENIER, A (1960): *Manuel d'archéologie gallo-romaine. Les monuments des eaux*. Ed. Picard, Vol. IV, 2. París.

LLETGET, T. (1881): *Una excursió a Caldes de Malavella*. Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana.

MARCET, J. y SOLÉ SABARÍS, L. (1949): *Explicación a la Hoja núm. 334 (Gerona) del Mapa Geológico de España*. Instituto Geológico y Minero de España - Diputación Prov. de Gerona. Madrid.

MARINÉ, S. (1952): *Inscripciones hispanas en verso*. Barcelona - Madrid.

MATEU y LLOPIS, F. (1945-46): *Hallazgos monetarios (IV)*. Ampurias, núms. VII-VIII.

OSWALD, F. (1931): *Index of potters'stamps on Terra Sigillata "Samian ware"*. Margidunum.

OXÉ, A. & COMFORT, H. (1968): *Corpus vasorum arretinorum*. Ed. H. Comfort. Bonn.

PAGÉS i RUEDA, J. (1894): *Excursió a Caldes de Malavella*. Butll. del Centre Excursionista de Catalunya, Núm. IV.

PRIEUR, J. (1977): *Aix-les-Bains, ville d'eau et sanctuaire de L'Allobrogie Romaine (Savoie)*. Archéologie, Núm. 103.

PUIG I CADAFALCH, J. FALGUERA, A. de i GODAY, J. (1934): *L'Arquitectura romana a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

SERRA i RÀFOLS, J. de C. (1940-41): *Las termas romanas de Caldas de Malavella (Gerona)*. Archivo Español de Arqueología, Tomo XIV.

VIDAL, L.M. (1882): *Aguas termales de Caldas de Malavella y prov. de Gerona. Memoria geológica*. Madrid.

VILÀ, M. del V. (1981-82): *Inscripción latina del Turó de Sant Grau (Caldes de Malavella, Girona)*. Pyrenae, 17-18.

VILÀ, M. del V. (1982): *Las vías de comunicación en la comarca de la Selva en época romana*. Cypsela, IV.

VIÑAS i SERRA, F. (1876): *Hallazgo en Caldes de Malavella*. Revista de Gerona, Núm. III.